

Türk Düşünce Tarihi El Kitabı

Genel Editör ve
Proje Yürütücüsü
Prof. Dr. Eyüp Baş

Editör
Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya

Yazarlar

Prof. Dr. Alim Yıldız
Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya
Prof. Dr. Bilal Kemikli
Prof. Dr. Celal Türer
Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu
Prof. Dr. Cevdet Kılıç
Prof. Dr. Ejder Okumuş
Prof. Dr. Gürbüz Deniz
Prof. Dr. Hayrani Altıntaş
Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer
Prof. Dr. İbrahim Maraş
Prof. Dr. İsmail Latif Hacınebioğlu
Prof. Dr. İsmail Taş
Prof. Dr. Kemal Sözen
Prof. Dr. Mehmet Bayraktar

Prof. Dr. Mevlüt Uyanık
Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan
Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay
Prof. Dr. Şamil Öcal
Prof. Dr. Turan Koç
Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz
Doç. Dr. Ali Namlı
Doç. Dr. Aygün Akyol
Doç. Dr. Ayşe Sıdıka Oktay
Doç. Dr. Eşref Altaş
Prof. Dr. İbrahim Çetintaş
Yrd. Doç. Dr. Betül Gürer
Yrd. Doç. Dr. Birgül Bozkurt
Duygu Bayram (MEB)

ISBN: 978-605-9247-93-1

1. Baskı

Ocak, 2018 / Ankara

2000 Adet

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 261

Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	7
-------------	---

1. BÖLÜM

TÜRK DÜŞÜNCESİ

TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNE GİRİŞ / İbrahim Maraş.....	13
İSLÂM ÖNCESİ TÜRK DÜŞÜNCESİ / İsmail Taş.....	33
HİKÂYELERİN BİLGESİ: DEDE KORKUT / Duygu Bayram.....	51

2. BÖLÜM

BİLGELİĞİN VE İRFANIN ULULARI

HİKMET, TASAVVUF VE KELAMIN YOLCULUĞU / Şamil Öcal.....	67
ERDEMLİ SİYASET - YUSUF HAS HACİP / Aygün Akyol.....	79
TÜRKİSTAN'IN PİRİ HOCA AHMED YESEVİ / Celal Türer.....	93

3. BÖLÜM

AŞKIN VELİLERİ

“İNCİNSEN DE İNCİTME” - HACI BEKTAŞ VELİ / Bayram Ali Çetinkaya.....	107
AŞKIN EFENDİSİ MEVLÂNÂ / Cevdet Kılıç.....	129

4. BÖLÜM

ANADOLU'NUN İRFAN OCAKLARI

FİLOZOF SUFİ SADREDDİN KONEVİ / Müfit Selim Saruhan	149
GÖNÜL HE(A)KİMİ YUNUS EMRE / Birgül Bozkurt	163

5. BÖLÜM**OSMANLI'NIN TEFEKKÜR ÇAĞI**

OSMANLI'DA DÜŞÜNCE HAYATI VE FELSEFE / Süleyman Hayri Bolay	185
AŞKIN HİKMET - DAVUDU KAYSERİ / Mehmet Bayrakdar	233
İRFAN ŞÂRİHİ MOLLA GÜRANİ / Betül Güner	269

6. BÖLÜM**UYANIŞ VE NEBEVÎ DİRİLİŞ**

İSYANIN KÂDISI ŞEYH BEDREDDİN / Mevlüt Uyanık	285
DOĞUŞ VE KURTULUŞ - SÜLEYMAN ÇELEBİ / Bilal Kemikli	299

7. BÖLÜM**ELEŞTİRİNİN HASILA(SI)TI**

HOCAZÂDE VE ALİ TÛSÎ: GAZZALİ SONRASI OSMANLI DÜŞÜNÇESİNDE İLK TEHAFÜTLER / Gürbüz Deniz	311
---	-----

8. BÖLÜM**AHLAKIN VE METAFİZİĞİN USTALARI**

AHLÂKIN TEORİSYENİ KINALIZÂDE / Ayşe Sıdika Oktay	335
BİR OSMANLI DÜŞÜNÜR VE BÜROKRATI - KEMALPAŞAZÂDE / Şamil Öcal	351

9. BÖLÜM**ŞİİR VE İLİM**

“AÇILIN KAPILAR ŞAHA GİDELİM” - PİR SULTAN ABDAL / Alim Yıldız	377
KELÂM, TASAVVUF VE İLİMLER TARİHİ - TAŞKÖPRÜZÂDE / Yusuf Şevki Yavuz	385

10. BÖLÜM**DÜŞÜNCE TARTIŞMALARI**

ŞEMSEDDİN SİVÂSÎ VE ŞEMSÎ-SİVÂSÎ'LER / Cengiz Gündoğdu	399
ONYEDİNCİ YÜZYIL İSTANBUL'UNDA DİNİ ALGILARDA TASFİYE HAREKETİ “KADIZÂDELİLER - SİVÂSÎLER TARTIŞMASI” / Cengiz Gündoğdu	417
SİYASET VE BİLİM - KATİP ÇELEBİ / Eşref Altaş	439

11. BÖLÜM**SEYAHAT VE İRFAN**

EVLİYA ÇELEBİ VE SEYAHATNÂME'Sİ / Ejder Okumuş.....	461
BEYANIN RUHU - İSMAİL HAKKI BURSEVÎ / Ali Namlı.....	477

12. BÖLÜM**BİLİMLERİN SENTEZİ**

İLİMLER TERTİBİ - SAÇAKLIZADE / İbrahim Çetintaş.....	493
OSMANLI ANSİKLOPEDİSTİ ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI / Hayrani Altıntaş.....	507
MÜTEFEKKİR KİMLİĞİYLE AHMET CEVDET PAŞA / Kemal Sözen.....	517

13. BÖLÜM**MANTIK, TASAVVUF VE SANAT/ESTETİK**

MANTIK VE MATEMATİK USTASI - İSMAİL GELENBEVİ / İsmail Latif Hacınebioğlu.....	545
TASAVVUF, BİLİM VE SİYASETİN SENTEZİ - KETHÜDAZÂDE MEHMED ÂRİF EFENDİ / Hür Mahmut Yücer.....	557
TÜRK-İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE SANAT VE ESTETİK / Turan Koç.....	579

14. BÖLÜM**MODERNLEŞMENİN GÖLGESİNDE****TÜRK-İSLÂM DÜŞÜNCESİ**

ÇAĞDAŞ TÜRK-İSLÂM DÜŞÜNCESİ / Bayram Ali Çetinkaya.....	617
ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİ / Bayram Ali Çetinkaya.....	645
DİZİN	671
YAZAR ÖZGEÇMİŞLERİ	701

ÖN SÖZ

Dünya tarihinin son iki bin yılını büyük oranda Türklerin belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira İbrahimî dinlerin sonuncusu İslâm'ın gelmesi, -Hz. İsa'nın pagan olan Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıkmasından sonraki- en önemli ve büyük tarihî olaylardan biridir.

İslâm'dan önce Türklerin atası kabul edilen Hunlar ve büyük komutan Atilla'nın Batı ile Doğu arasındaki ilişkileri/gerilimleri ve mücadeleleri belirlediği bir gerçektir. Yine Türklerin, dönemin önemli gücü Çinlilerle ilişki ve savaşları tarihin akışını değiştiren hadiseler içerisinde değerlendirilebilir. Çinlilerle olan mücadeleler, Türklerin sekizinci yüzyılda Müslüman olmalarıyla birlikte ele alınmalıdır.

İlk olarak Arap(lara) Yarımadasına gelmiş olan İslâm'ın evrensel bir din oluşu, bütün dünyaya yayılmasına sebep olmuştur. İslâm'ın yayılması ve taraftar bulması büyük bir hızla gerçekleşmiş, Arapların dışında Türkler ve Acemler/İranlılar, Müslümanlığın cihanşümul bir inanç sistemi haline dönüşmesinde önemli roller oynamışlardır. Dolayısıyla Haçlı Seferleri, Moğol İstilasları gibi Ortaçağın küresel hareketleri, Türklerin çevresinde gelişme göstermiş büyük ölçekli tarihi olgular olarak görülmelidir.

Türklerin Müslüman olmalarından önceki düşünsel ve kültürel birikimi, İslâm'la şereflenmelerinden sonra da hızla artmıştır. Hikmet, tasavvuf ve kelamın yolculuğu, Türkler olmadan düşünülemez. Türkistan'ın bilgeleri/uluları, irfan ve tefekkürü gönül imbiğinden damıtarak Anadolu nefeslerine dönüştürmüştür.

Doğudan gelen Moğol istilasları, Batı'dan gelen Haçlı Seferleri ve içerdeki Hasan Sabbah/Haşşâşi Hareketi, Anadolu'yu boğarken, Yusuf Has Hacib'in *siyaseti*, Hoca Ahmed Yesevî'nin *hikmetleri* yardımı yetişir. Aşkın Velileri Hacı Bektaş'ın nefesleri, Mevlanâ'nın semasıyla buluşarak *Makalat*'tan *Mesnevi*'ye giden gönül yolunun istikameti belirlenir.

Sıkıntılar, eziyetler ve mahrumiyetlerle karanlığa gömülen Anadolu boz-kırları, İrfan Ocakları Konevi'nin sırlı sözleri ve Yunus'un ilahilerinin şavkıyla nurlanır/aydınlanır.

İrfan ve gönül iklimi, Müslüman Türk'ün yeni temsilcisi cihan devleti Osmanlı'nın ilim ve tefekkür çağını başlatacaktır. Davud-i Kayseri'nin me-

tafizik düşünceleri, Molla Gürani'nin adalet terazileriyle buluşur. Bu buluşma uyanış ve nebevî dirilişi hatırlatacaktır. Nihayetinde Şeyh Bedreddin'in isyankâr ruhu, Süleyman Çelebi'nin Mevlidi-i Şerif'iyile sükûn bulacaktır.

Sükûnet ile tenkit, Türk düşüncesinin özünde vardır. Bunun hasılatı, bilgi, bilim ve sanatın özgünlüğüyle semerelenir. *Tenkît* ve *Tehafüt* geleneği, Fatih Sultan Mehmet'in iki bilgeye Hocazâde ve Ali Tûsi'ye verdiği hikemî vazifelerle kemâlata ulaşır.

Bilgi ve hikmet, ahlâk ve metafizikten bağımsız değillerdir. Hikmet ustalarından Kınalızâde ve Kemalpaşazâde, Türk düşüncesinin ahlâk ve değerlerini, fizikötesiyle buluşturan mütefekkirlerdir.

Bilgeliğin bir başka türü şiir, Türk düşüncesinin özgün alanlarından/türlerinden birisi olarak her dâim var olmuştur. Deyişlerin ustası Pir Sultan Abdal'ı, bilimlerin ustası Taşköprüzâde ile buluşturan Türk düşüncesi, farklılıkları cem ederek zengin kültür birikimini evrenselleştirmiştir.

Kültür ve medeniyet, düşünce ve tartışmayla inşa edilir. Nitekim Türk düşünce geleneği, yüzyıllar önce Avrupa'da Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinin bir fanatizm olarak varlık gösterdiği dönemde, şiddete başvurmadan sivil tartışmalara zemin ve imkân sunmuştur.

Sivil düşünce tartışmaları, ilmi ve kültürel seyahatlerle zenginlik kazanmıştır. Osmanlı düşünce adamları, seyahatlerle hikmet ve irfan kazanlarından bilim üretmişlerdir. Seyyahların efendisi Evliya Çelebi'nin yolculuk notları, kadim şehir Bursa'nın âlim ve ârifi İsmail Hakkı Bursevî'nin telifatı, kadim medeniyetimizin izlerini sürmemize fırsat veren hazinelerdir.

Türk düşüncesi, naklî bilimleri aklî bilimlerle beraber gören Saçaklızâde, bilimler üstadı Erzurumlu İbrahim Hakkı, teorik ve pratik hikmetin/felsefenin ustası Ahmet Cevdet Paşa'nın katkılarıyla zengin bir tefekkür birikimi gerçeğe dönüştürmüştür.

Türk tefekkür havuzu, Gelenbevî gibi bir üstadın mantık telifleriyle tasavvuf ve bilimleri birlikte ele alan Küthüdazâde Mehmet Ârif Efendi'nin büyük gayretleriyle, sanat ve estetiğin ürünleriyle dolmuş ve tâliplilerine büyük imkânlar sunmuştur.

Nihayetinde Türk düşünce tarihi, dünü, bugünü ve yarınıyla bir bütünlük ve gelişim göstermektedir. Çağdaş İslâm düşüncesi içerisinde, Türk tefekkürü bu müktesebatını daimî bir şekilde tekâmül ettirmektedir. Elbette Çağdaş İslâm düşünürlerinin önemli bir kısmı, bu anlamda Türk ve Osmanlı coğrafyasının mütefekkirleri içerisinde yerini almıştır.

Hâsılı, Türk Düşünce Tarihi kitabının ortaya çıkmasında katkılarından dolayı müellif akademisyen hocalarımız Prof. Dr. Alim Yıldız, Prof. Dr. Bilal Kemikli, Prof. Dr. Celal Türer, Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu, Prof. Dr. Cevdet Kılıç, Prof. Dr. Ejder Okumuş, Prof. Dr. Gürbüz Deniz, Prof. Dr. Hayrani Altıntaş, Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer, Prof. Dr. İbrahim Maraş, Prof. Dr. İsmail Latif Hacınebioğlu, Prof. Dr. İsmail Taş, Prof. Dr. Kemal Sözen, Prof. Dr. Mehmet Bayraktar, Prof. Dr. Mevlüt Uyanık, Prof. Dr. Müfid Selim Saruhan, Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay, Prof. Dr. Turan Koç, Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, Doç. Dr. Ali Namlı, Doç. Dr. Aygün Akyol, Doç. Dr. Ayşe Sıdıka Oktay, Doç. Dr. Eşref Altaş, Doç. Dr. İbrahim Çetintaş, Doç. Dr. Şamil Öcal, Yrd. Doç. Dr. Betül Gürer, Yrd. Doç. Dr. Birgül Bozkurt, Duygu Bayram'a (MEB) teşekkür ederim.

Şu halde, kendi alanında Türkiye'nin önde gelen uzman hocalarının kaleminden çıkan geniş kapsamlı özgün bir eser olarak Türk Düşünce Tarihi kitabının amacı, Türk ve İslâm tefekkürüne katkılar sunmaktır.

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya
İstanbul - 2018